

Arap Belâgatinde Cümle Düzeyinde alb (Göçüşme) *Metathesis (Qalb) in the Context of Sentence in Arabic Rhetoric*

Yaşar Fatih AKBAŞ

ORCID: 0000-0001-8570-3917 |

E-Posta: yfatihakbas@hotmail.com

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı
Assoc. Prof. Dr. Kafkas University, Faculty of
Theology, Department of Basic Islamic
Sciences, Arabic Language and Rhetoric
Kars, Türkiye
ROR ID: [04v302n28](https://orcid.org/04v302n28)

Yakup KIZILKAYA

ORCID: 0000-0001-7930-3300

E-Posta: yakup.kizilkaya@atauni.edu.tr

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı
Assoc. Prof. Dr. Ataturk University, Faculty of
Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
Arabic Language and Rhetoric
Erzurum, Türkiye
ROR ID: [03je5c526](https://orcid.org/03je5c526)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Akbaş, Yaşar Fatih; Kızılkaya, Yakup. "Arap Belâgatinde Cümle Düzeyinde alb (Göçüşme)". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Aralık 2024), 120-144. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1509350>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	02. 07. 2024
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	18. 08. 2024
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 12. 2024
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Öz

Dil, seslerden oluşmuş bir yapıdır. Dili meydana getiren kelime ve cümleler dilin kendisine ait sistematiği içerisinde seslerin belirli bir düzen ve dizilim çerçevesinde bir araya getirilmesiyle oluşturulur. Dili meydana getiren dil birimlerinin, kullanıldığı dilin yapısına uygun genel bir sistematiği ve dizilimi bulunmakta olup çoğu dil yapısında bu genel düzen ve sıralama kendini gösterir. Ancak birtakım lafzî ve anlamsal gerekçelerle kelimeyi oluşturan sesler ve cümleyi oluşturan kelimeler arasında yer değişimleri söz konusu olmaktadır. Kelimeyi oluşturan sesler ve cümleyi oluşturan kelimelerin yer değişimi Türkçede *metatez* veya *göçüşme*, İngilizcede *metathesis* terimleriyle ifade edilir. Arap dilinde söz birimlerinin yer değişiminin Arapçada kelime yapısını inceleyen sarf, cümle yapısını inceleyen nahiv ve cümlelerin anlamsal boyutunu inceleyen belâgat ilimleriyle ilişkisi bulunmaktadır. Her disiplinin kendine has terminolojisi içerisinde söz birimleri arasındaki değişimler farklı terimlerle ifade edilmektedir. Kelime içindeki seslerin yer değişimi sarfın konusu olup bu değişim, *el-ķalbu'l-mekânî* olarak isimlendirilmektedir. Cümle birimleri arasındaki yer değişimi ise hem nahiv hem de belâgatın konusudur. Cümle birimleri arasındaki bu değişim, mahiyeti, kapsamı ve amacının belirlediği nitelikleri itibariyle *takdîm-te'hîr* veya *ķalb* olarak isimlendirilmektedir. Bu çalışma konunun belâgat yönünü inceleyecektir. Bir belâgat terimi olarak *ķalb*, cümleyi oluşturan birimlerin birbirlerinin görev ve sıfatlarını yüklenerek yer değişimini ifade etmektedir. Bu bağlamda çalışma kelime içerisindeki ses değişimini ifade eden *el-ķalbu'l-mekânî* ve cümle birimlerinin kendi görev ve sıfatlarıyla yer değişimini ifade eden *takdîm-te'hîr* ile ilgili konuları kapsam dışında tutmaktadır. Nitekim kelime içerisindeki seslerin ve cümle içerisindeki kelimelerin yer değişimine ilişkin morfolojik ve sentaktik boyutu daha önce yapılmış birçok çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışma konuyu belâgat ilmi verileri bağlamında değerlendirerek cümle içerisinde *ķalbe* konu olan yer değişimlerinin analizini yapmayı amaçlamaktadır. Çoğu belâgat eserinde *ķalb* konusuna dair açıklama ve örneklerin müstakil bir başlığa sahip olmadığı ve bu konuya belâgatın diğer konuları bağlamında temas edildiği görülmektedir. Konuyu müstakil olarak inceleyen eserler ise *ķalbi* farklı içeriklerle ele almaktadır. Bu sebeple bu çalışmanın hedeflerinden birisi, bu terimle ilgili kaynaklarda yer alan bilgileri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirerek *ķalbin* muhteva ve sınırlarıyla ilgili bir çerçeve çizmektir. Kelimelerin cümle içinde yer değişiminin lafız ve anlama yönelik birçok gerekçesi bulunduğundan konu, anlam ve lafız boyutuyla ele alınmaktadır. Çalışmada tarihsel tanımlayıcı araştırma ve doküman analiz yöntemiyle kaynaklar incelenerek ulaşılan veriler değerlendirilmektedir. Çalışma sonucunda *ķalb* işleme konu olan ifadelerden bazılarında lafız, bazılarında ise anlam yönünün daha belirgin olduğu görülmüştür. Cümle unsurları arasındaki değişimi ifade etmesi bakımından ortak yöne sahip olan *takdîm-te'hîr* ve *ķalb* terimlerinin içeriği de incelenmiştir. Bu bağlamda cümle unsurları arasındaki her değişimin, *ķalb* olarak ifade edilemeyeceği, *ķalb* işleminin ancak işleme konu olan lafızların yerine geçtikleri kelimelerin görev ve anlam özelliklerini üstlenmesiyle mümkün olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle *ķalb* terimiyle tanımlanan değişim, kendi görev ve özelliklerini muhafaza ederek cümle birimlerinin yer değişimini ifade eden *takdîm-te'hîr*den ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, Metatez, Göçüşme, Takdîm-Te'hîr, Ķalb.

Abstract

It is considered that language is a structure made up of sounds. The words and sentences that establish a language are formed by bringing together the sounds in a certain order and sequence within the language's own systematics. The linguistic units that make up the language have a general systematic and sequence appropriate to the structure of the language in which they are used, and this general order and sequence is evident in most language structures. However, for some literal and semantic reasons, there are changes in place between the sounds that encode the word and the words that establish the sentence. The replacement of the sounds making up the words and of the words establish the sentence are called as *metatez* or *göçüşme* in Turkish, and as *metathesis* in English. The replacement of word units in the Arabic language has a relationship with the sciences of morphology (*sarf*), which examines the word structure in Arabic, with syntax (*nahw*), which examines the structure of the sentence, and with rhetoric, which examines the semantic dimension of the sentence. Within the unique terminology of each discipline, changes between speech units are expressed in different terms. The change of place of sounds within the word is the subject of morphology and this change is called *al-qalb al-makānī*. The replacement applied between sentence units is the subject of both grammar and rhetoric. The change between sentence units is called *takdīm-ta'hīr* or *qalb*, due to the characteristics determined by its nature, scope and purpose. This study will examine the rhetorical aspect of the subject. As a rhetorical term, *qalb* refers to the displacement of the units forming the sentence by assuming each other's duties and attributes. In this context, the study excludes the issues related to *al-qalb al-makānī*, which expresses the sound change within the word, and *takdīm-ta'hīr*, which expresses the replacement of sentence units with their functions and adjectives. As a matter of fact, the morphological and syntactic dimension of the displacement of sounds in words and words in sentences has been the subject of numerous previous studies. This study aims to analyse the replacements in a sentence by evaluating the subject in the context of rhetoric data. In most works of rhetoric, it is seen that the explanations and examples regarding the subject of the *qalb* do not have an independent title, and that this subject is touched upon in the context of other subjects of rhetoric. Works that examine the subject independently address the *qalb* with different contents. For this reason, one of the goals of this study is to draw a framework regarding the content and boundaries of the *qalb* by evaluating the information in the sources related to this term from a holistic perspective. Since there are many reasons for the replacement of words in a sentence regarding wording and meaning, the subject is discussed in terms of meaning and wording. In the study, the data obtained by examining the sources using historical descriptive research and document analysis methods are evaluated. As a result of the study, it was seen that in some of the expressions subject to the *qalb* process, the wording aspect was more evident, while in others the meaning aspect was more evident. The content of the terms *takdīm-ta'hīr* and *qalb*, which have a common aspect in terms of expressing the change between sentence elements, was also examined. In this context, it has been concluded that not every change between sentence elements can be expressed as *qalb*, and that the *qalb* process is only possible when the words subject to the process take on the functions and semantic characteristics of the words they replace. In this respect, the change defined by the term *qalb* is distinguished from *takdīm-ta'hīr*, which refers to the change of place of sentence units while preserving their own functions and characteristics.

Key Words: Arabic Language and Rhetoric, Metathesis, Modification, Takdīm-Ta'hīr, Qalb.

Giriş

Ḳalb, sözlükte bir nesneyi bir yönden başka bir yöne çevirmek, tersine çevirmek ve içini dışına döndürmek anlamlarına gelmektedir.¹ Terim olarak, kelimeyi oluşturan harflerin veya cümleyi oluşturan kelimelerin yer aldıkları yapı içerisindeki yer değişimini ifade etmektedir.² *Ḳalb* terimi, kelime içerisindeki harflerin değişimi için kullanılmakla birlikte, cümle içindeki kelimeler arasında meydana gelen yer değişimleri için de kullanılmaktadır.³ Çalışmada *ḳalb* terimi cümle içindeki kelimelerin yer değişimi bağlamında incelenmektedir. Ancak konunun anlaşılmasına bir zemin hazırlayacağı düşünüldüğünden öncelikle kelime içerisindeki harflerin yer değişiminden kısaca bahsedilecektir.

Arapçada kelime yapısını inceleyen sarf terminolojisinde kelimenin harflerindeki değişim için *ḳalb* terimi kullanılır. *Ḳalb*, sıkça değişim ve dönüşüm gösterebilmeleri sebebiyle illet harfi olarak isimlendirilen harflerin ve hemzenin başka bir harf yerine geçmesi biçiminde gerçekleşebildiği gibi aynı anlamı taşıyan *جذب* ve *جذب* “çekmek” fiilinde görüldüğü üzere kelimedeki sahih harflerin yer değiştirmesi biçiminde de gerçekleşebilmektedir.⁴ Kelime içindeki harflerin yer değişimine ilave olarak harfin başka bir harfe dönüşerek değişimi de bu terimle ifade edilir. Herhangi bir dönüşüme uğramadan kelimedeki bir harfin diğer harf yerine geçmesi, *el-ḳalbu'l-mekânî* olarak isimlendirilir. Bu işlemde aslı *رأى* olan *رأى* “görmek” fiilinde kelimenin son harfinin ortadaki harfine takdiminde görüldüğü üzere harflerin aynı sesleriyle yer değişimi söz konusudur.⁵ Yeni bir kelime türetme söz konusu olduğu için buna *el-ḳalbu'l-iştikâkî* de denilmektedir.⁶ İlet harfleri veya hemzenin kaldırılarak yerine bir başka harfin getirilmesi biçimindeki *ḳalb* ise *el-ḳalbu'l-i'lâlî* olarak isimlendirilir.⁷ Öncekinden farklı olarak bu *ḳalb* türünde bir harf ortadan kaldırılmakta ve yerine başka bir harf geçirilmektedir. Aslı *قوم* olan fiilin *قام* biçimine dönüştürülmesi bu kabildendir.⁸

¹ Ebu'l Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 5/17; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdulalîm et-Tahâvî (Kuveyt: Matba'atu Hukumeti'l-Kuveyt,1987), 4/67.

² Zainab Kadim Iggab, “A Contrastive Study of Metathesis in English and Arabic”, *Mecelletu Kulliyeti't-Terbiye* 7 (2010), 152; Serpil Ersöz, “Türkçede Göçüşme: Tanım ve Tasnif”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 7/4 (2018), 2190.

³ Sâlih b. Saîd ez-Zehrânî, “Cemâliyyâtu'l-ḳalb fi belâgati'l-Arabiyye”, *Mecelletu Câim ati'l-İmâm* 19 (1418), 371.

⁴ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dehrûc (Beyrût: Mektebetu Lübnan, 1996) 2/1336.

⁵ Muhammed Abdulhalik Udayme, *el-Muğnî fi tasrîfi'l-ef'âl* (Kahire: Matba'atu'l-Medenî, ts.), 44-48.

⁶ Yahya Ayed Abdulhâdî, “el-Ḳalbu'l-i'lâlî fi's-sarfi'l-Arabî”, *Mecelletu Kulliyeti Dâri'l-Ulûm* 38/135 (2020), 319.

⁷ Abdulhâdî, “el-Ḳalbu'l-i'lâlî fi's-sarfi'l-Arabî”, 321.

⁸ İbn 'Usfûr el-İşbilî, *el-Mumtî' fi't-tasrîf*, thk. Fahrudî Kabâve (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife,1987), 2/32.

Ḳalb, tüm dilsel birimlerde söz konusudur. Kelimeyi oluşturan harflerin yer değiştirmesi bu terimle ifade edildiği gibi cümleyi oluşturan kelimelerin yer değiştirmesi için de aynı terim kullanılmaktadır. Yukarıda izah edilmeye çalışılan *ḳalb* türü, kelimedeki seslerin değişiminden ibaret olduğundan kelimenin fonolojik ve morfolojik yönünü ilgilendirmekte ve sarf ilmi kapsamında ele alınmaktadır. *Ḳalb* kavramının cümleyi oluşturan birimlerin dizilimiyle ilgili yönü ise kelimelerin cümledeki konumu itibariyle dizilimini inceleyen nahiv ve bu dizilimlerin anlamsal ve edebî yönünü inceleyen belâgat ile ilişkilidir. Bu çalışmada *ḳalb* teriminin belâgat yönü ele alınmaktadır.

Genel olarak *ḳalb*, cümle unsurları arasındaki yer değişimini ifade etmekle birlikte cümle unsurları arasındaki her değişiklik, *ḳalb* kapsamına girmez. Örneğin *takdîm-te'hîr* yapmak suretiyle cümle unsurları arasında yer değişimi edebî bir gayeden çok, kelimelere bir özgürlük alanı sağlamak için yapılmakta olup kelimeler birbirlerinin görev ve anlamlarını üstlenmezler. *Ḳalbde* ise edebî gaye gözetilerek kelimenin göreviyle birlikte başka kelime yerine geçmesi söz konusudur.⁹ Dolayısıyla *ḳalb* işlemi sadece bir yer değişikliğinden ibaret olmayıp kelimenin yerine geçtiği diğer kelimenin özellikleriyle donanmasını da gerektirir.¹⁰ Bu yüzden yer değiştiren öğeler, taşıdıkları özne, yüklem, nesne olma gibi görevlerini de değiştirmektedir. Öğeleri arasında bu türden yer değişimi olan ifade *maklûb* olarak tanımlanmaktadır. *Maḳlûb* terimi bazı kaynaklarda bu konunun başlığını da oluşturmaktadır.¹¹

Klasik eserlerde *ḳalbin* muhteva ve sınırlarıyla ilgili farklılıklar mevcuttur. Dilcilerin bir kısmı bu tür kullanımların Arapların kelimesinde mutata olduğunu belirterek bu konuda bir sınırlamaya gitmemektedir.¹² Bir kısım dilci ise konuyu sadece *cinâs* içeren lafızlarla sınırlandırmaktadır.¹³ Bu konuyu sadece *teşbîh-i maklûb* ile sınırlayanlar da bulunmaktadır.¹⁴ Bazı kaynaklarda ise *ḳalb* başlığı altında 'aks ve *gayr-ı tam cinâsın* bazı türleri

⁹ Ahmed Matlûb, *Esâlîb belâgiyye* (Kuveyt: Vekâletu'l-Matbûât, 1980), 256; Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâtî'l-funûn ve'l-ülûm*, 2/1336.

¹⁰ Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah el-Teftâzânî, *el-Mutavvel* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 297.

¹¹ İbn Kuteybe, *Te'vîlu muşkilî'l-Ḳurân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dâru'l-Beyrut, 1973), 283.

¹² Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 297.

¹³ Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetu'l-îcâz fi dirâyeti'l-i'câz* (Kahire: Matba'atu'l-Âdâb, 1417), 33; Reşiduddin Muhammed el-Vatvât, *Hadâiku's-sihr fi dekaiki'ş-şî'r*, (Kahire: el-Metbabi'u'l-Emîriyye, 2009), 107-110.

¹⁴ Usâme b. Munkiz, *el-Bedi' fi naḳdî'ş-şî'r*, thk. Ahmed Bedevî - Hâmid Abdulmecîd (Kahire: y.y. 1380/1960), 176; Şehabeddin Mahmud el-Halebî, *Husnu't-tevessul ilâ smâti't-teressul* thk. Ekrem Osman Yusuf (Irak: Dâru'r-Reşid, 1980), 307.

zikredilmektedir.¹⁵ Konuyu daha kapsamlı ele alan Zerkeşî (ö. 794/1392) *albu'l-isnâd, albu'l-matuf, 'aks, cinâs-ı müstevî ve cinâs-ı bâ'z* gibi *alb* türlerini belirlemektedir.¹⁶ Ancak kaynaklarda *alb*, lafız ve anlam boyutuyla bir taksime tabi tutulmamıştır. Nitekim *albin* alt başlıkları kaynaklarda ele alınmakla birlikte çalışmanın bu başlıkları anlam ve lafız yönünden değerlendirmesi onun farklı tarafını oluşturmaktadır.

alb konusunu müstakil olarak inceleyen iki çalışma tespit edilmiştir. *Esâlibü'l-alb fi'l-'Arabiyye* isimli makale çoğunlukla kelime boyutundaki *albi* ele almaktadır. Çalışmanın son kısmında cümle ile ilgili *alb*den özet bir şekilde bahsedilmiştir.¹⁷ *Cemâliyyâtü'l-alb fi belâgati'l-'Arabiyye* isimli makale ise *alb* konusunu dört ana başlık halinde incelemiştir. *albü'l-luğa* başlığı altında müfret kelimeler ve terkip düzeyinde *alb* ele alınmış, *albin* mümkün olup olmadığı uzun bir şekilde izah edilmiştir. Bu konuda yapılan ayrıntılı açıklamalar sebebiyle çalışmanın daha çok konunun bu veçhesine yoğunlaştığı söylenebilir. *albü's-sûret* başlığı altında *teşbih-i maktûb* konusu, *albü'l-ma'nâ* başlığı altında sirkatin maktûl türlerinden birisi üzerinde durulmuş, *albü'l-îka* başlığı altında ise *cinâstan* ve *'akstan* bahsedilmiştir.¹⁸ Bu çalışmalarda *alb* konusu, lafız ve anlam boyutu ekseninde incelenmediği görülmüştür. Yapılan bu çalışma ise konuların sunuş biçimi ve muhteva açısından diğer çalışmalardan farklı biçimde konuyu, anlam yönü daha belirgin olanlar ve lafız yönü daha belirgin olanlar olmak üzere iki ana eksen üzerinden ele almakta ve her bir konuyu ayrıntılı biçimde izah etmektedir. Konunun Arap dili literatüründeki yeri tarihsel tanımlayıcı araştırma yöntemiyle incelenmiştir. Doküman analiz yöntemiyle de kaynaklar taranarak elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

1. Anlam Boyutunda alb

alb işleminde cümle içinde yer değiştiren lafızlar mekânsal değişimle birlikte birbirinin görevini ve anlamını da yüklenmektedir. Kelimeler yer değiştirmek suretiyle karşılıklı olarak birbirlerinin sıfatına bürünmektedir. Bu değişimlerin bazılarında şekilden çok anlam yönü ön plana çıkmaktadır. Anlamın öne çıktığı cümle unsurları arasındaki *alb*

¹⁵ Yahya b. Hamza el-'Alevî, *et-Tirâzu'l-mutedammin li esrâri'l-belâga ve ulûmi hakâiki'l-i'câz*, thk. Abdulhamid Hindâvî, 3 Cilt (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2002), 3/53.

¹⁶ Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşî - Cemal Hamdi ez-Zehabî (Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 1990), 3/358-364.

¹⁷ 'Abbâs 'Ali el-Evsî, "Esâlibü'l-alb fi'l-'Arabiyye", *Mecelletü'l-lugati'l-'Arabiyye ve âdâbihâ*, 13 (2012), 207-265.

¹⁸ Zehrânî, "Cemâliyyâtü'l-alb fi belâgati'l-'Arabiyye", 369-420.

olayında lafız anlama tabi olmaktadır.¹⁹ Muktezâ-i hâle mutabakat söz konusu olduğunda ve iletişim tarafları açısından problem teşkil etmediğinde bu şekildeki kullanım uygun karşılanmaktadır.²⁰

Anlam yönü ağır basan *kalb* işleminin alt başlıklarına geçmeden önce bu konuda nesir ve şiirden bazı örneklerin verilmesi konunun izahı açısından daha verimli olacaktır. Örneğin “Şapkayı başıma taktım.” veya “Yüzüğü parmağıma taktım” cümlelerinde bu durum söz konusudur. Hakikatte şapka ve yüzük bir şeyi içine alan zarf anlamlı kelimelerdir. Baş ve parmak ise zarfın içerisine giren mazrûf anlamlı kelimelerdir. Bu sebeple şapkanın başa, yüzüğün parmaklara takılması yani hareketin mazruf olan parmaklardan zarf olan yüzüğe ve mazruf olan baştan zarf olan şapkaya doğru olması gerekir.²¹ Bu anlam *أَدْخَلْتُ الْخَاتَمَ فِي إصْبَعِي* ve *أَدْخَلْتُ رَأْسِي فِي الْقَلَنْسُوءَةِ فِي رَأْسِي* cümleleriyle elde edilebilmektedir. Ancak verilen örneklerde zarf ve mazrufun yeri değiştirilerek anlamın öne çıktığı bir *kalb* söz konusu olmuştur. Aşağıdaki beyitte de anlamın öne çıktığı bir *kalb* söz konusudur.

وَسَائِرُهُ بَادٍ إِلَى الشَّمْسِ أَجْمَعُ تَرَى الثَّوْرَ فِيهَا مُدْخِلَ الظِّلِّ رَأْسَهُ

“Orada öküzü gölgeyi başına geçiriyor olarak görürsün. Geriye kalan kısmı tamamıyla güneşe maruzdur.” Beyitte gölgenin başa geçirildiği ifade edilmektedir. Burada kastedilen *مُدْخِلَ رَأْسِهِ الظِّلَّ* “Başını gölgeye sokan” anlamı olup bu anlam *kalb* yapılarak ifade edilmiştir. Zira bunun gerekçesi olarak gölgenin baş ile bütünleşmesi ve her birinin diğerinin içine bir bütün oluşturacak biçimde dahil olması gösterilmektedir.²² Anlam boyutunda *kalb*, *mecâz*, *teşbih-i maklûb* ve *’atıf* konularında meydana gelmektedir.

1.1. Mecâzlı İfadelerde Kalb

Mecâz, lafzın bir alaka sebebiyle asıl anlamından alınarak başka bir anlama nakledilmesidir.²³ Mecâzlı anlatımlarda mecâzın türünü belirleyen alaka olduğundan alakanın ne olduğu önemlidir. Alakası *mülâbeset* (ayrılmazlık ilişkisi) olan isnâddaki mecâzda vücut bulan macaz, *mecâz-ı ‘aklî*; müşâbehet dışındaki alakalardan dolayı asıl anlamından alınarak başka bir anlama nakledilen lafızların oluşturduğu mecâz ise *mecâz-ı*

¹⁹ Abdünnâfi İffet Efendi, *en-Nefu’l-mu’vvel*, çev. Mustafa Irmak (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023), 1/481.

²⁰ Yusuf Akyüz, “Arap Dilinde Muktezây-ı Hâl ve Önvarsayım İlişkisi”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 59 (2023), 101.

²¹ Teftâzânî, *el-Mutavveel*, 297.

²² İbn Kuteybe, *Te’vîlu müşkili’l-Ķurân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dârü’l-Beyrut, 1973), 283.

²³ Abdullah Selaheddin-i Uşşâki, *Tercüme-i Hizânetu’l-Edeb*, haz. Mücahit Kaçar - İlyas Karslı - Ahmet Akdağ (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 310.

mürsel olarak isimlendirilir. Burada bu iki tür mecâzdan bahsedilecektir. Alakası müşabehet olan mecâz ise *isti'âre* adını almaktadır. *İsti'âre*, benzeyen veya benzetilen öğelerden birinin ifadede lafzen veya takdiren kullanılmaması esasına dayanır.²⁴ Benzeyen veya benzetilen öğelerden biri, yerini dolduracak olan ötekisiyle isimlendirilir.²⁵ *İsti'âre*de benzeyen veya benzetilenden sadece birisi kullanıldığından taraflardan herhangi birinin diğeriyle yer değişimine meydan vermemektedir. Bu sebeple konu dışında tutulmuştur.

Mecâz-ı 'aklî isnâddaki mecâzdır. Bu yüzden *mecâz-ı isnâdî* olarak da isimlendirilir. Bu mecâzda fiil veya fiil anlamındaki bir lafız, asıl fâiline değil eyleme sebep olana, mastara veya zarfa isnâd edilir. Ayrıca fiilin fâil yerine mef'ûle veya mef'ûl yerine fâile isnâd edilmesi de bu tür mecâzdır.²⁶ *Mecâz-ı 'aklî*'deki alakaların ortak noktası *mülâbeset*dir.²⁷ *Mülâbeset* ile fiil veya fiil anlamında olan kelimenin birçok ayrılmazı kastedilmektedir. Fâil, eylem kendisinden sudur ettiği için; mef'ûl, eylem kendisi üzerinde cerayan ettiği için; master, anlamın bir parçası olduğu için; zaman, eylemin bir parçası olup kendisi olmadan eylem gerçekleşemediği için; mekân, eylemin gerçekleşmesinin olmazsa olmazı olduğu için ve her eylemin bir sebep dahilinde meydana gelmesi sebebiyle fiilin birçok ayrılmazı vardır. Bu ayrılmazlar *mecâz-ı 'aklî*'deki ana alaka olan *mülâbeset*i teşkil eder.²⁸ *Mecâz-ı 'aklî*'de eylem asıl fâiline değil yukarıda sayılanlardan birine isnâd edilmek suretiyle anlamsal açıdan bir *kalb* söz konusu olmaktadır. *Mecâz-ı 'aklî*'de kullanılan alakalar ve anlamların birbirlerinin yerine kâim olması kısaca şu şekilde izah edilebilir.

Mecâz-ı 'aklî'deki alakalardan biri, *fâiliyyet-mef'ûliyyet* alakasıdır. Ma'lûm bir fiilin fâil yerine mef'ûle isnâdı veya meçhûl bir fiilin anlamca mef'ûl olan öge yerine fâile isnâdıyla meydana gelmektedir. Ma'lûm fiil, fâile; meçhûl fiil ise anlamca mef'ûlün bih olan nâib-i fâile isnâd edilmek suretinde tasarlandığı için fiilin yapısına uygun olmayan bir müsnedün ileyhe isnâdı bu alakayı meydana getirmektedir. Örneğin رَضِيَ "razı oldu" fiili, gerçek fâil alması gereken ma'lûm bir fiildir. Bu fiil, hoş bir yaşama sahip olan hakiki bir fâile isnâd edilerek مُحَمَّدٌ رَضِيَ "Muhammed yaşamından razı oldu." biçiminde kurulan cümlede

²⁴ Yakup Kızılkaya, "Arif Mustafa el-Kütâhî'nin "Risâle fî Aksâmi'l-İsti'âre" Adlı Eserinin Değerlendirilmesi ve Tahkîki" *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 634.

²⁵ İsa Güceyüz, "Abdülkâhir el-Cürçânî'nin Beyân Anlayışı", *Abdülkâhir el-Cürçânî'nin Dil ve Edebiyat Anlayışı*, ed. İsa Güceyüz (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 123.

²⁶ el-Hatîb, el-Kazvînî, *el-İdâh fî ulûmi'l-belâga* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 32.

²⁷ Muhammed 'Arafe ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî ale's-Şerhi'l-kebîr*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2007) 1/411.

²⁸ Hâmid 'Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belâga* (Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye, ts.), 4/46,47.

yapısına uygun bir faile isnad edilmiştir. Ancak رَضِيَتْ عَيْشَتُهُ “Onun yaşamı razı oldu.” biçiminde kurulan bir cümlede fiil, mecâzen mef’ulün bih olan bir ögeye isnâd edilebilmektedir. Bu durumda “Muhammed” ile “yaşam” arasında bir benzerlik kurularak “razı olmak” fiili kendisinden sudur ettiği fâil yerine, üzerinde gerçekleştiği mef’ûle isnad edilmiş ve mef’ulün bih, fâil makamına geçmiş olmaktadır.²⁹ Fiilden türeyen kelimelerde de bu husus geçerli olmaktadır. فَهُوَ فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ “O hoşnut edici bir yaşayış içindedir.”³⁰ âyetinde ma’lûm anlamlı olup fâile isnâd edilmesi gereken ism-i fâil olan راضية kelimesi, mef’ulün bih olan عَيْشَةٍ kelimesindeki müstetir هي zamirine isnâd edilmiştir. Zira عَيْشَةٍ kelimesi mecâzen müsnedün ileyhtir. Dolayısıyla رَاضِيَةٍ kelimesi مرضية anlamında kullanılmış ve eylem asıl mercii olan fâile değil mef’ûle isnâd edilerek anlamlar birbirine *kalb* edilmiştir.³¹

Meçhûl bir fiilin fâile isnâdına ise meçhûl fiil anlamı taşıyan ism-i mef’ulün yer aldığı سِيلٌ مُمْعَمٌ “Dolduran sel” örneği verilmektedir. Terkibin aslı أَفْعَمَ السَّيْلُ الْوَادِيَّ “Sel vadiyi doldurdu” biçimindedir. Fiil, أَفْعَمَ biçiminde meçhûl yapılarak aralarındaki benzerlikten dolayı fâil, mef’ulün makamına geçirilmiş ve fiil kendisine isnâd edilerek أَفْعَمَ السَّيْلُ biçiminde olmuştur. Sonrasında bu meçhûl fiilden مُمْعَمٌ biçiminde ism-i mef’ulü türetilmiş ve سِيلٌ kelimesinden sonra zikredilerek cümle سَيْلٌ مُمْعَمٌ biçimini almıştır. Bu durumda سَيْلٌ kelimesi mübteda konumuna geldiğinden meçhûl fiil anlamlı olan مُمْعَمٌ ism-i mef’ulü de سِيلٌ kelimesine dönen müstetir هو zamirine mecâzen isnâd edilmiştir. Eylem hakikatte vadinin üzerinde gerçekleşmesi gerekirken bir kalb yapılarak mecazen selin üzerinde gerçekleşmiştir. Zira sel hakikatte dolan değil vadiyi doldurandır.³²

Mecâz-ı ‘aklîdeki alakalardan biri de fiilin mastara isnâd edilmesidir. Anlam açısından mastar olan kelime lafzen fâil veya fâil hükmünde bir kelimeye *kalb* edilir.³³ Bir şiirin mükemmel olduğunu ifade eden شِعْرٌ شَاعِرٌ “şair şiir” örneği böyledir. İfadedeki شاعر kelimesi mastar olan شعر kelimesine dönen müstetir bir zamire isnâd edilmiştir. Cümlenin aslı شَعْرَ الرَّجُلِ شعرا “Adam çok iyi bir şiir söyledi” biçimindedir. Cümlenin asıl fâili olan الرَّجُلُ çıkarılarak mastar onun yerine fâil yapılmış böylece cümle شَعْرٌ شَاعِرٌ biçimine gelmiştir. Akabinde fiilden ismi fâil edilmiş ve kelimelerin yerleri değiştirilmiş böylece شعر شاعر ifadesi

²⁹ Dusûkî, *Hâşiyetu’l-Dusûkî*, 1/459; ‘Avnî, *el-Minhâcu’l-vâdih li’l-belâga*, 4/46.

³⁰ el-Kâri a 101/7.

³¹ İffet Efendi, *en-Nefu’l-muavvel*, 1/265; ‘Avnî, *el-Minhâcu’l-vâdih li’l-belâga*, 4/46.

³² Bahâuddîn es-Subkî, *‘Arûsu’l-efrâh fi şerhi Telhîsi’l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beirut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 2003), 1/141; ‘Avnî, *el-Minhâcu’l-vâdih li’l-belâga*, 4/46,47.

³³ Subkî, *‘Arûsu’l-efrâh fi şerhi Telhîsi’l-Miftâh*, 1/141.

elde edilmiştir.³⁴ Klasik eserlerde eylemin mastara isnâd edilmesinde kullanılan en yaygın örnek aşağıdaki beyittir.

سَيَذْكُرُنِي قَوْمِي إِذَا جَدَّ جَدُّهُمْ وَفِي اللَّيْلَةِ الظَّالِمَاءِ يُفَقِّدُ البَدْرُ

“Kavmim beni anacak işleri ciddileştiğinde, zira dolunay aranır kapkaranlık gecede.” Beyitte جَدَّ fiili, asıl fâili olan kavim yerine mastar olan جَدَّ kelimesine isnâd edilmiştir. Cümlelerin aslı جَدَّ قَوْمِي جَدَّ biçimindedir. Asıl fâil olan kavim kelimesi çıkarılıp mastar merfulaştırılarak fâil makamına geçirilmiştir. Zira mastar fiilin anlamından bir parçadır.³⁵

Eylemin asıl fâiline değil de zaman veya mekân zarflarlarından birine isnâd edilmesi *mecâz-ı aklî*deki diğer bir alakalı oluşturur.³⁶ “Hal böyle iken inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günden (kıyametten) nasıl korunursunuz?”³⁷ âyetinde eylem asıl fâili olan Allah yerine يَوْمًا kelimesine isnâd edilerek çocukları ihtiyarlatacak olan şeyin gün olduğu ifade edilmiştir. “Onun gündüzü oruçludur.” ifadesinde de eylem zamana isnâd edilmiştir. Cümle aslında صام الرجل صام نهازه biçimindedir. Fâil cümleden çıkarılıp zaman zarfı fâil yapılarak صام نهاز olmuş, صام fiilinden ism-i fâil elde edilmiş kelimelerin yerleri değiştirilerek صام نهازه olmuştur. Zarfa yapılan isnâdın bir diğer formu da eylemin mekâna nisbet edilmesidir. Eylem asıl fâiline değil de mekân zarfına isnâd edilir.³⁸ “O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı”³⁹ âyetinde derelerin aktığından bahsedilmektedir. Oysa gerçekte akan sudur. Eylem asıl fâil olan “suya” isnâd edilmek yerine mekân zarfı olan “dere” kelimesine isnâd edilmiştir.

*Mecâz-ı aklî*de eylemin asıl sahibine değil eyleme sebep olana, başka bir ifadeyle eylemin yapılmasını emredene isnâd edilmesinde sebebiyet alakası bulunmaktadır.⁴⁰ Örneğin بنى الأمير المدينة “Emir şehri inşa etti” cümlesinde şehrin inşası emire isnâd edilmiştir. Oysa emir gerçekte eylemi yapan değil eyleme sebep olan veya eylemin yapılmasını

³⁴ İffet Efendi, *en-Nefu'l-mu'vvel*, 1/266.

³⁵ Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî*, 1/414.

³⁶ ‘Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belâga*, 4/47.

³⁷ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-Müzzemmil 73/17.

³⁸ Bahâuddîn es-Subkî, *Arûsu'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beirut: el-Mektebetu'l-‘Asriyye, 2003), 1/142.

³⁹ er-Ra’d 13/17.

⁴⁰ ‘Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belâga*, 4/48.

emreden kişidir. Eylemin gerçek sahibi şehri inşa edenlerdir. Dolayısıyla eylem asıl sahibinden başkasına isnâd edilmiş olup anlamlar birbirlerine kalb edilmiştir.

Mecâz, mûsned ve mûsnedün ileyhi barındıran isnâdda meydana geldiği gibi müfred lafızlarda da meydana gelmektedir.⁴¹ Müfred lafızlarda meydana gelen mecâz, istiare ve *mecâz-ı mürsel* olmak üzere iki kısma ayrılır. Gerçek anlam ile mecâzî anlam arasındaki alaka müşâbehet (benzerlik) olduğunda istiare, müşâbehet dışında bir alaka olduğunda ise *mecâz-ı mürsel* söz konusu olmaktadır.⁴² *Mecâz-ı mürsel*, lafzın, gerçek anlamının anlaşılmasına engel bir karineden dolayı müşâbehet dışındaki bir alaka sebebiyle asıl anlamı dışında kullanılmasıdır.⁴³ *يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ* "Parmaklarını kulaklarına tıklarlar."⁴⁴ âyetinde lafız, asıl anlamında kullanılmadığından *mecâz-ı mürsel* vardır. Lafzın asıl anlamında kullanılmasına engel karine parmakların tamamının kulağa girememesi, alaka ise külliyyet alakasıdır. Zira bütün olan parmaklar ifade edilerek bütünün bir parçası olan parmak uçları kastedilmiştir.⁴⁵ Burada *kalb* söz konusu olup parmak, onun bir parçası olan parmak ucuna anlamca kalb edilmiştir.

Mecâz-ı mürsel için birçok alaka bulunmaktadır. Bu alakaların her birinde *kalb* söz konusudur. Alaka sebebiyle kastedilen anlam, zikredilen anlamın sıfatına bürünmektedir. Ayrıca kastedilen anlam ile zikredilen anlamın alakası zıtlık üzerine kurulduğundan yer değişen iki öge arasında bu yönden bir nitelik kazanma söz konusudur. Örneğin alakanın külliyyet olduğu yerde parçanın, alakanın sebebiyyet olduğu yerde sonucun ve gelecekteki halin zikredildiği yerde şimdiki durumun kastedilmesi her alakanın anlamca bir nevi karşıt anlamlısına *kalb* edildiğini göstermektedir.⁴⁶

Burada *mecâz-ı mürsel*deki *kalb* olaylarından bahsedileceğinden *mecâz-ı mürsel*de kalbin nasıl gerçekleştiğini görebilmek açısından yaygın olarak kullanılan bazı alakaları zikredilecektir:

Sebebiyyet: Bu alaka zikredilen lafızdaki gerçek anlamın, kastedilen anlamın sebebi olması üzerine kurulmaktadır.⁴⁷ Sebep zikredilerek sonuç kastedilmektedir. Örneğin *رَعَتِ*

⁴¹ İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh İsâmuddîn el-İsferâyînî, *el-Eṭvel Şerhu Telhîşi'l-Miftâhi'l-ulûm*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 234.

⁴² İffet Efendi, *en-Nefu'l-mu'âvvel*, 2/1093-1094.

⁴³ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 252; 'Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belâga*, 3/271.

⁴⁴ el-Bakara 2/19.

⁴⁵ Yaşar Fatih Akbaş, *Arapça Belâgat* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2021), 173.

⁴⁶ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999), 252-255.

⁴⁷ 'Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belâga*, 1/126.

الغَيْثِ “yağmur” ile kastedilen “النبات” “bitki”dir. Zikredilen lafız, kastedilenin sebebi ve etkileyicisidir. Yağmur bitkinin oluşumunda sebep olduğundan sebep söylenerek sonuç kastedilmiştir. Karine, yağmurun hayvanların yiyebileceği bir şey olmamasıdır.

Müsebbebiyyet: Sebebiyyet alakasının zıddıdır. Sonuç söylenerek sebebin kastedilmesidir.⁴⁸ هُوَ الَّذِي يُرِيكُم آيَاتِهِ وَيُنَزِّل لَكُم مِّنَ السَّمَاءِ رِزْقًا “Size işaretlerini gösteren, sizin için gökten rızık (yağmur) indiren O’dur.”⁴⁹ âyetinde gökten rızık indirildiği ifade edilmektedir. Gökten inen yağmur rızıkın sebebi olduğundan sonuç söylenerek sebep kastedilmiştir.⁵⁰ Karine, gökten inen şeyin bizzat rızık değil yağmur olmasıdır.

Külliyet: İfadenin kastedilen şeyi içine alacak biçimde kullanılmasıdır.⁵¹ Bütün söylenerek bütünün bir parçası veya bir kısmı kastedilir. Örneğin شربت ماء النيل “Nil nehrinin suyunu içtim” cümlesinde nehrin suyu zikredilmiş ancak بعضه “bir kısmı” kastedilmiştir. Karine, nehrin suyunun tamamının içilemeyecek olmasıdır.

Cüz’iyyet: Külliyyet alakasının zıddıdır. Parçanın zikredilip bütünün kastedilmesidir.⁵² فَمِ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا “Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl.”⁵³ âyetinde namazın bir parçası olan kıyam zikredilmiş ancak namazın kendisi kastedilmiştir.⁵⁴ Karine, emredilenin sadece kıyamda durmak değil bütün rükünleriyle namazın yerine getirilmesidir.

Hâliyyet: Zikredilenin bir şeyin mahalli olmasıdır. Durum zikredilir ancak mekân kastedilir.⁵⁵ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ “Onlar Allah’ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedî kalacaklardır.”⁵⁶ âyetinde zikredilen rahmet ile cennet kastedilmiştir. Cennet, Allah’ın rahmetinin en bariz tecelli ettiği yerdir. Karine, ebedî kalınacak yerin, bir mahal olma zorunluğu ve bunun da cennet olmasıdır.

Mahalliyyet: Hâliyyet alakasının zıddıdır. Mekânın zikredilip içindekilerin kastedilmesidir. Böylece bir şey, mahallinin ismi ile adlandırılmaktadır.⁵⁷ فَأَيُّهَا نَادِيَهُ “Hadi

⁴⁸ Ali Bulut, *Belâgat Meânî, Beyân, Bedî* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları 2015), 230.

⁴⁹ el-Mü’min 40/13.

⁵⁰ Subkî, *Arûsu’l-efrâh fi şerhi Telhîsi’l-Miftâh*, 2/136.

⁵¹ Ahmed Mustafa el-Merâgî, *‘Ulûmu’l-belâga el-beyân el-meânî el-bedî* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993), 250.

⁵² ‘Avnî, *el-Minhâcu’l-vâdih li’l-belâga*, 3/272.

⁵³ el-Müzemmil 73/2.

⁵⁴ Subkî, *Arûsu’l-efrâh fi şerhi Telhîsi’l-Miftâh*, 2/134.

⁵⁵ Merâgî, *‘Ulûmu’l-belâga*, 252.

⁵⁶ Âl-i İmrân 3/107.

⁵⁷ İffet Efendi, *en-Nefu’l-mu’vvel*, 2/1098.

taftarlarını çağırın”⁵⁸ ayetinde geçen نَادِيَةٌ kelimesi “toplanma yeri” anlamı bulunan bir kelimedir. Mekân zikredilerek içindekiler kastedilmiştir. Karine, çağrılacak şeyin ancak insan olabilmesi ve mekânın çağrılmamasıdır.

Geçmişe itibar: Geçmişteki durumun dikkate alınmasıdır. Bir şeyin geçmişteki haliyle anılması ancak gelecekteki halinin kastedilmesidir.⁵⁹ وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ “Yetimlere mallarını verin.”⁶⁰ âyetinde yetimlere mallarının teslim edilmesi ifade edilmektedir. Yetimlere malların verilebilmesi için buluş çağına girmiş olmaları ve vasi olmadan kendilerini idame edecek bir akli yeterliliğe sahip olmaları gerekir. Yetimlere mal verilebilmesi için bu şartlar gerektiğinden kastedilen, her yetim değil bu şartları taşıyandır. Dolayısıyla yetim ile kastedilen yetimlikten çıkanlar olduğundan bunlar geçmişteki hali ile isimlendirilmiştir. Karine, hukuken gerekli şartları sağlamamış kimselere malların verilemeyeşidir.

Geleceğe itibar: Geçmişe itibar alakasının zıddıdır. Bir şeyin te’vil yoluyla gelecekteki haliyle anılmasıdır.⁶¹ إِنِّي أَرَانِي أَعْرَبُ خَمْرًا “Ben rüyamda şaraplık üzüm sıkığımı gördüm.”⁶² âyetinde şaraptan kastedilen geçmişteki hali olan üzümdür. Üzüm yerine şarap zikredilmiştir. Karine, şarabın sıkılacak bir nesne olmamasıdır.

Umûm-Husûs: Umum alakasıyla bir ifade başka unsurları içine alacak biçimde kullanılmaktadır. Genel bir lafız zikredilerek özel bir anlam kastedilmektedir.⁶³ أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ “Yoksa onlar, Allah’ın lütfundan onlara verdiği şeylerden dolayı insanlara haset mi ediyorlar?”⁶⁴ âyetinde insanlardan kastedilen peygamberdir. İnsan lafzıyla ona göre daha özel bir anlamı olan peygamber kastedilmiştir. Husus alakası ise umûm alakasının zıddıdır. Özel bir lafız zikredilerek genel anlam kastedilir.⁶⁵ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ “Ey Peygamber! Allah’tan kork, kâfirlere ve münafıklara boyun eğme.”⁶⁶ âyetinde nebi kelimesi ile kastedilen insanlar olup özel bir lafız geneli kapsayacak şekilde zikredilmiştir.

Buraya kadar zikredilen isnâd ve müfret lafızlardaki mecâzın alakaları değerlendirildiğinde bu alakalardan her birinde *kalb* yoluyla anlamların birbirinin yerine geçerek bir nevi zıddının sıfatına büründüğü görülmektedir.

⁵⁸ el-Alak 96/17.

⁵⁹ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 254.

⁶⁰ en-Nisâ 4/2.

⁶¹ Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 252; İffet Efendi, *en-Nefu'l-muavvel*, 2/1098.

⁶² Yûsuf 12/36.

⁶³ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 253.

⁶⁴ en-Nisâ 4/54.

⁶⁵ Akbaş, *Arapça Belâgat*, 176.

⁶⁶ el-Ahzâb 33/1.

1.2. Teşbîhte alb

Teşbîh, aralarındaki ortak ve birleştirici bir özellik sebebiyle bir Şeyi başka bir Őeye benzetmektir. Birleřtirici bir özellik bulunmak kaydıyla kuvvet ve zayıflık yönünden farklılık bulunan iki Őeyden derece bakımından düşük olan üstün olana benzetilir.⁶⁷ Nitekim birbirlerine tam olarak benzer olan iki Şey arasında teşbih mümkün değildir. Benzetilen iki Şey arasında ortak bir özellik bulunmalıdır. Bu ortak benzetme yönü *vechü's-şebeh* olarak isimlendirilir. Örneğin *الخد كالأورد* "Yanak gül gibidir." denildiğinde gül ve yanak arasında pembelik yönünden ortak bir özellik kurularak benzetme yapılmaktadır. Öte yandan pembelik özelliğini taşımada gülün yanağa göre daha üstün olması sebebiyle yanağın güle benzetilmesi yani ilgili sıfatta düşük olanın kıymetli olana benzetilmesi söz konusudur.

Teşbihte benzeyen, *müşebbeh*; benzetilen ise *müşebbehün bih* olarak isimlendirilir. *Teşbih-i maktûb* veya diğer adıyla *teşbih-i ma'kûs*, müşebbehin müşebbehün bih, müşebbehün bihin ise müşebbeh yapıldığı teşbih türüdür.⁶⁸ Teşbihte asıl olan derece bakımından düşük olanın, üstün olana benzetilmesidir. Ancak *teşbih-i maktûb*da bunun tersi yapılarak üstün olan düşük olana benzetilir. Aşağıdaki beyitte bu duruma uygun bir kullanım söz konusudur.

وَبَدَا الصَّبَاحُ كَأَنَّ غُرَّتَهُ وَجَهُ الخليفةِ حينَ يُمتدِّحُ

"Sabah beliriverdi. Sanki onun ziyası, övüldüğü zamanki halifenin siması." Beyitte zikredilen aydınlık özelliği benzeyen ile benzetilen arasındaki ortak vasıftır. Aslında halifenin yüzünün aydınlık niteliği taşımaması açısından daha üstün olan sabahın aydınlığına benzetilmesi gerekirken *alb* yapılarak sabahın aydınlığı bu nitelikte daha zayıf olan halifenin yüzündeki aydınlığa benzetilmiştir. Aydınlık bakımından asıl olan ikincil dereceye düşürülmüş, ikincil derecede olan da asıl konumuna getirilmiştir.⁶⁹

Normal teşbihte asıl gaye müşebbehe yöneliktir. Maktûb teşbihte ise amaç, müşebbehün bihi öne çıkarmaktır.⁷⁰ Teşbihte asıl olan, düşük olanın üstün olana, az olanın çok olana üstün olanın daha üstün olana benzetilmesi iken teşbîh-i maktûbda bunun tersi yapılarak tasavvurun sınırları zorlanmakta ve düşük olanın üstün olandan daha ileri

⁶⁷ Uşşâkî, *Tercüme-i Hizânetu'l-Edeb*, 171.

⁶⁸ Ziyâeddin İbnu'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*, thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tıbâne (Kahire: Dâru'n-Nahda, ts.), 2/156.

⁶⁹ Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, thk. Naîm Zerzûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 343. Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Curcânî, *Esrâru'l-Belâga*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 223.

⁷⁰ Ali el-Cundî, *Fennu't-teşbih* (Mısır: Matbaatu Nahdati Mısır, 1952), 1/260.

seviyede olduğuna yönelik bir intiba verilmektedir. Böylece ikincil derecede olan mübalağa ile asıl yapılmaktadır.⁷¹ Ögeler arasında anlamsal bir değişime gidilerek müşebbeh, müşebbehün bihin sıfatına büründürülmektedir.

1.3. Atıfta *Ḳalb*

Atıf, atıf harflerinden biri vasıtasıyla iki cümle ögesinin aynı hükümde birleştirilmesidir. Örneğin *قام زيدٌ وعمرو* “Zeyd ve ‘Amr kalktı” cümlesinde ‘Amr ayakta durmaya nisbetle Zeyd’e tabi olmaktadır.⁷² Atfın tarafları edattan sonraki *ma‘tûf* ve edattan önceki *ma‘tûfun aleyh*dir. Kurallı cümle diziliminde önce *ma‘tûfun aleyh* sonra *ma‘tûf* gelmektedir. Ancak *ḳalb* yapılarak bu iki lafız yer değiştirebilmektedir.

Ma‘tûfun, ma‘tûfun aleyh ile yer değiştirdiği *ḳalb* türüne *ḳalbu‘l-ma‘tûf* denilmektedir.⁷³ Bu kullanım için klasik eserlerde iki âyetten istişhad edilmektedir. Bunlardan birisi *إِذْهَبْ بِكِتَابِي* “Benim şu mektubumu götür onlara at, sonra da yanlarından ayrıl ve ne sonuca varacaklarına bak.”⁷⁴ âyetidir. Âyette *انظر* fiili *تَوَلَّ* fiiline atıf harfi olan *ف* edatıyla atfedilmiştir. Bu atıf harfi, tertip ve takîb ifade ettiğinden kendinden sonraki unsurun öncekinden sonra olmasını ve iki unsur arasındaki durumun birbirine yakın zamanlı olmasını gerektiren bir anlama sahiptir.⁷⁵ Buna göre muhatapların hangi sonuca varacaklarını görmek, ayrılmadan önce olması gerektiğinden ifadenin hakikati *فانظر* “Ne sonuca varacaklarına bak sonra yanlarından ayrıl” şeklindedir.⁷⁶ Dolayısıyla *ma‘tûf* ile *ma‘tûfun aleyh* arasında *ḳalb* söz konusudur.

Ḳalb için istişhad edilen *ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى* “Sonra (ona) yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu.”⁷⁷ âyetinde Cebrâil aleyhisselâmın Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yaklaşması konu edilmektedir. Âyette *تَدَلَّى* “sarktı” fiili *دَنَا* “yaklaştı” fiiline atfedilmiştir. Âyetteki *تَدَلَّى* fiili yukarıdan aşağıya doğru meydana gelen yaklaşma için kullanılmaktadır.⁷⁸ Cebrâil aleyhisselâmın önce yukarıdan aşağıya doğru Hz. Peygamber’e yaklaşması sonra daha da yaklaşması söz konusu olduğundan matuf olan *تَدَلَّى* fiili anlamca *دَنَا* fiilinden öncedir. Bu

⁷¹ ‘Alevî, *et-Tirâzu‘l-mutedammin li-esrâri‘l-belâga*, 3/378.

⁷² Seyyid Şerîf el-Curcânî, *et-Tarifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Minşavî (Kahire: Dâru‘l-Fadîle, 2004), 127.

⁷³ Matlûb, *Esâlib belâgiyye*, 263

⁷⁴ en-Neml 27/28.

⁷⁵ Ebu‘l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhalik ‘Udayme (Kahire: Vizâratu‘l-Evkâf, 1994), 1/148.

⁷⁶ Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi‘l-Kur‘ân*, 3/263.

⁷⁷ en-Necm 53/8.

⁷⁸ Ebu‘l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu‘l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1990) 14/266.

sebeple *ma tûf* ile *ma tûfun aleyh* arasında anlamca bir *alab* meydana gelmekte ve ifadenin takdiri فندا نَدَلَىٰ biçiminde yapılmaktadır.⁷⁹

Lafız Boyutunda alab

alab içeren yapılarda anlam yönü ağır basan kullanımlar olduğu gibi lafız yönü ağır basan kullanımlar da mevcuttur. Bunlar *muhassinât-ı lafziyye* içerisinde ele alınan konular olup lafzı güzelleştirmeye yönelik edebi yönü olan kullanımlarıdır. Örneğin aşağıdaki beyitte cümle unsurları arasındaki değişimin, daha çok lafız boyutuna yönelik olduğu söylenebilir.

ولا يَكُ مَوْقِفٌ مِنْكَ الْوَدَاعَا

قَفِي قَبْلَ النَّقْرِ يَا ضُبَاعَا

Ayrılmadan önce dur Ey Dubâ'â, bulunduğun mevki veda makamı olmasın" (Vâfir) yukarıdaki beyitte Kâne'nin ismi olan "موقف منك" lafzı nekre, haberi olan "الوداعا" kelimesi marifedir. Kurallı cümle dizilimi gereği kâne'nin isminin marife olarak önce, haberinin ise nekre olarak sonra موقفاً منك موقفت الوداع لا يك biçimde olması gerekirken beyitte marife olan kânenin ismi, (aslen, mübteda) nekre olan kânenin haberinin (aslen, mübtedanın haberi) yerine geçmiş ve ögeler karşılıklı biçimde yer değiştirmiştir.⁸⁰ Beyti oluşturan şatrların son seslerinin uyumu ve işitsel güzellik sebebiyle burada yapılan değişimin lafzî bir gereklilikten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Lafız boyutunda *alab* için 'aks ve *cinâsta* olmak üzere iki tür kullanımdan söz etmek mümkündür.

1.4. 'Aks (Tebdîl) albi

'Aks, bir şeyi ilk kullanıldığı yönün tersine çevirmektir.⁸¹ 'Aks anlamdan ziyade lafza yönelik bir durumdur.⁸² 'Aks yapılarak cümledeki kelimelerin diziliş sırası yeni cümlede değiştirilmektedir.⁸³ Bir ibarede kelimelerin yerleri tamamen veya kısmen değiştirilmek suretiyle birinci cümle ile anlamca ilgili yeni bir ibare elde edilmektedir.⁸⁴ Cümledeki tamlama veya kelime gruplarının ters çevrilerek yer değiştirmesiyle yeni bir ifade oluşturulmaktadır.⁸⁵ "Ölüden diriye kim çıkarıyor,

⁷⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 3/263.

⁸⁰ İffet Efendi, *en-Nefu'l-mu'vvel*, 1/481.

⁸¹ Curcânî, *et-Ta'rifât*, 129.

⁸² Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 3/263.

⁸³ 'Alevî, *et-Tirâzu'l-mutedammin li-esrâri'l-belâga*, 3/53.

⁸⁴ Akbaş, *Arapça Belâgat*, 222.

⁸⁵ İffet Efendi, *en-Nefu'l-mu'vvel*, 2/1270.

diriden ölüyü kim çıkarıyor?”⁸⁶ âyetinde ölü ve diri kelimeleri her iki cümlede karşılıklı bir şekilde yer değiştirmiş ve birinci cümle ile anlamca bağlantılı yeni bir ibare zikredilmiştir.

‘Aksin üç türü bulunmaktadır. Bunlardan birisi izafetle birbirlerine nispet edilmiş iki lafzın yer değiştirmesidir. Örneğin عادات السادات سادات العادات “Üstünlerin gelenekleri, geleneklerin üstünleridir.” ifadesinde ilk cümlede mübteda ve muzaf konumunda olan عادات kelimesi ikinci cümlede yer değiştirilerek muzafun ileyh olarak kullanılmıştır. كلام الملوك ملوك الكلام “Sultanların sözü, sözün sultanlarıdır.” ifadesinde de muzaf ve muzafun ileyh yer değiştirerek bir ‘aks elde edilmiştir.⁸⁷

‘Aksin söz konusu olduğu diğer bir dizilim, cümlede geçen iki benzer fiilin müteallaklarının yer değiştirmesi biçiminde gerçekleşir.⁸⁸ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ “Allah, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar.”⁸⁹ âyetinde her iki cümlede de يُولِجُ fiili yer almaktadır. Yer değişikliği bu fiillerin müteallakı olan النَّهَارِ ve اللَّيْلِ kelimeleri arasında meydana gelmiştir.

‘Aksın diğer bir biçimi ise yer değişikliği yapılan kelimelerin cümlenin başında ve sonunda bulunan iki benzer kelime arasında cereyan etmesidir.⁹⁰ لَا هُنَّ جِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحُلُّونَ لَهُنَّ “Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz.”⁹¹ âyetinde cümlenin başında ve sonunda bulunan هُنَّ lafızları arasında geçen هم ve حل kelimeleri arasında bir yer değişikliği bulunmaktadır.⁹²

‘Aks hem nesir hem de şiirde kullanımı olan bir sanattır. Klasik eserlerde ‘Aks için sıklıkla örnek olarak kullanılan Mütenebbi’ye ait aşağıdaki beyit bu kabildendir.

فَلَا مَجْدٌ فِي الدُّنْيَا لِمَنْ قَلَّ مَالُهُ وَلَا مَالٌ فِي الدُّنْيَا لِمَنْ قَلَّ مَجْدُهُ

“Dünyada malı az olanın herhangi bir saygınlığı yoktur, Saygınlığı az olanın da herhangi bir malı yoktur.” beytinde مجد kelimesi beytin başında ve sonunda geçmektedir. Cümlenin unsurları arasındaki yer değişikliği bu iki kelime arasında olmuştur. Arada geçen مال دنیا ve قَل kelimeleri karşılıklı bir şekilde yer değiştirmiştir.

⁸⁶ Yûnus 10/31.

⁸⁷ İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* 201.

⁸⁸ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 651.

⁸⁹ Lokmân 31/29.

⁹⁰ Teftâzânî, *el-Mutavveel*, 651.

⁹¹ el-Mümtehine 60/10.

⁹² ‘Avnî, *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belâga*, 1/177.

1.5. Cinâsta alb

Cinâs lafız olarak birbirine benzeyen anlamları farklı iki kelimenin birlikte kullanılmasıdır. *Cinâsın tâm* ve *gayr-ı tâm* olmak üzere iki türü bulunmaktadır. *Tâm cinâsta* kelimeler, *vucûh-i erba'a* adı verilen harf türü, harf sayısı, hareke ve sükunları ile harflerin sırası bakımından tam bir uyum içindedir. وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ وَالنَّجْمَ إِذَا هَوَىٰ، مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ، وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ “Battığı zaman yıldıza andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bâtıla inanmadı; o, arzusuna göre de konuşmaz.”⁹³ âyetlerinde هَوَىٰ kelimesi ilk geçtiği yerde “batmak, inmek” ikincisinde “arzu, heves” anlamındadır. Anlamları farklı olan bu kelimelerin *vucûh-i erba'a* yönünden gösterdiği birliktelik *tâm cinâs* olarak isimlendirilmektedir.⁹⁴

Vucûh-i erba'a bakımından ittifak bulunmaması durumunda *cinâs*, *gayr-ı tâm* olarak isimlendirilmektedir.⁹⁵ Örneğin birbirine benzeyen lafızların hareke ve sükunlarının farklılaştığı جَبَّةُ الْبُرْدِ جَبَّةُ الْبُرْدِ “Yün hırka, soğğun kalkanıdır.” ifadesi *gayr-ı tâm cinâstır*. Bu *cinâs*, *cinâs-ı muharref* olarak da isimlendirilmektedir.⁹⁶

Gayr-ı tâm cinâs, *vucûh-i erba'adan* birinin eksik olmasına göre farklı isimler almaktadır. Lafızlar harflerinin sıralamasında farklılık gösterdiğinde bu *gayr-ı tâm cinâs*, *cinâs-ı maktûb* veya *tecnisî-i alb* olarak isimlendirilmektedir.⁹⁷ *alb-i küllî*, *alb-i cüz'î*, *cinâs-ı mücennah* ve *cinâs-ı müstevî* olmak üzere dört çeşittir. Bu kullanımların her birinde lafızların harf sıralamalarında *alb* söz konusu olmaktadır.

alb-i küllî, ifade bölüklerinin sonlarında geçen kelimelerde harflerin sıralaması açısından *cinâs* içeren lafızlardan ikincisinin, ilkinin tam tersi olmasıdır.⁹⁸ Ahnef'in şu beyti bu kullanım için örnek verilmektedir.

وَرُمُوكَ مِنْهُ لِلْأَعْدَاءِ حَتْفٌ

حُسَامُكَ فِيهِ لِلْأَحْبَابِ فَنُحٌ

“Senin kılıcında dostlar için zafer vardır, mızrağında düşmanlar ecel vardır.” Beyitte فَتْحٌ ve حَتْفٌ kelimeleri arasında *cinâs-ı alb-i küllî* vardır. Zira حَتْفٌ kelimesindeki harfler فَتْحٌ kelimesinde tamamen tersine çevrilerek kullanılmıştır.

Lafızların harf sırasında kısmî bir değişiklik söz konusu olduğunda *alb-i cüz'î*, meydana gelir. *Cinâs-ı maktûbun* bu türü lafızların harflerinin bazılarının sıralamasındaki

⁹³ en-Necm 53/1-3.

⁹⁴ Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî*, 4/154; Subkî, *Arûsu'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/282-283.

⁹⁵ İffet Efendi, *en-Nefu'l-mu'vvel*, 2/1350.

⁹⁶ Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî*, 4/153.

⁹⁷ İffet Efendi, *en-Nefu'l-mu'vvel*, 2/1356; Dusûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî*, 4/154.

⁹⁸ Alevî, *et-Tirâzu'l-mutedammin li-esrâri'l-belâga*, 3/53.

farklılığa işaret eder. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *اللَّهُمَّ! اسْتُرْ عَوْرَاتِي، وَأْمِنْ رُوعَاتِي* "Ey Allahım! Kusurlarımı ört korkularımdan emin kıl."⁹⁹ hadisinde geçen *عَوْرَات* ve *روعات* kelimeleri arasındaki *kalb* harflerin tamamında değil *عور* ve *عر* harfleri arasında gerçekleşmiştir.¹⁰⁰

Cinâ-ı maktûbun bir diğer kullanım formu *cinâs-ı mücennâhtır*. Bu *cinâs* beytin başında ve sonunda bulunan kelimelerden ikincisinin birinci kelimenin tersi bir sırayla dizilmesidir. Bu kullanım kuşun kanadına benzetilen bir beytin iki ucundaki kelimelerde gerçekleştiğinden *cinâs-ı mücennâh* şeklindeki isimlendirmenin *جَنَاح* "kuş kanadı" kelimesinden alınmış olması muhtemeldir.¹⁰¹ Aşağıdaki beyitte bu durum söz konusudur:

لَا حَ أَنْوَارُ الْهُدَى مِنْ كَوِّهِ فِي كُلِّ حَالٍ

"Her durumda onun avucundan hidayet nurları parlayıverdi." Beyitte geçen *لَا حَ* ve *حَال* kelimesindeki harfler birbirlerinin zıddına sıralanmıştır.¹⁰²

Cinâs-ı maktûb'un bir diğer kullanımı ise nesir veya şiirde ibarenin baştan sona veya sondan başa okunuşunun aynı sonucu vermesini ifade eden *kalbu'l-müstevî* dir.¹⁰³ *كُلُّ فِي فَلَكٍ* "Her birisi bir yörüngededir."¹⁰⁴ âyeti ve *وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ* "Sadece Rabbini yücelt!"¹⁰⁵ âyetleri hareketler itibara alınmadan baştan sona veya sondan başa okunduğunda aynı ibare elde edilmektedir. *أرانا الإله هلالاً أناراً* "İlah bize parıldayan bir hilal gösterdi" ifadesinde de metin baştan sona sondan başa okunduğunda aynı ibare elde edilmektedir.¹⁰⁶ Bu türün oluşturulması zor olduğu için kullanımı oldukça azdır.¹⁰⁷ Cümle uzadıkça bu zorluk artmaktadır. Örneğin aşağıdaki beyit harf ve kelime sayısının fazla olması itibarıyla meydana getirmesi zor olan bir beyittir.

مَوَدَّتُهُ تَدْوُمُ لِكُلِّ هَوْلٍ وَهَلْ كُلُّ مَوَدَّتِهِ تَدْوُمُ

Her durumda onun sevgisi devam etmektedir. Her sevgi bu şekilde daimi olabilir mi?¹⁰⁸ Beyit baştan sona sondan başa okunduğunda aynı ibare elde edilmektedir.

⁹⁹ İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ts), "Du â", 15.

¹⁰⁰ Râzî, *Nihâyetu'l-icâz fi dirâyeti'l-i-câz*, 33; Subkî, *Arûsu'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, 2/460.

¹⁰¹ İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî* 201.

¹⁰² İffet Efendi, *en-Nefu'l-mu'vvel*, 2/1357.

¹⁰³ Vatvât, *Hadâiku's-sihr fi dekaiki'ş-şîr*, 109.

¹⁰⁴ el-Enbiyâ 21/33.

¹⁰⁵ el-Müddessir 74/3.

¹⁰⁶ İsferâyînî, *el-Eṭvel Şerhu Telhîşu'l-Miftâhu'l-ulûm*, 2/481.

¹⁰⁷ İbnu'n-Nâzım, *el-Misbâh fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, 202.

¹⁰⁸ Halebî, *Husnu't-tevessul ilâ sinâati't-teressul*, 307.

Daha çok lafzı güzelleştirmeye yönelik kullanımlar olan 'aks ve cinâs anlamdan ziyade görsel açıdan ifadeyi güzelleştirmeye yönelik alb türleridir. Aynı kelime içindeki seslerin yer değiştirerek ifade dilmesi güç elde edilen ifade türleridir. Nitekim bu sanatlı ifade gerçekleştirilirken bazen anlamdan taviz verilebilmektedir. Birçok edebiyatçının görüşüne göre anlam karmaşasına sebep olabileceğinden hoş görülmemektedir. Fakat tekellüfsüz ve anlaşılır bir şekilde kullanılan ifadeler bundan muaf tutulmuştur.¹⁰⁹

İltibastan uzak olma şartı sadece lafzı güzelleştirmeye yönelik sanatlar için değil alb yapılan yerlerin tamamı için şart koşulmaktadır. İfadeler anlam ve lafız açısından birbirlerinin yerine geçerek bir ses ahengi, görsel bir güzellik ve anlamlarda bir genişlik imkânı sağlıyor olsa da dилciler alb yapılabilmesini kelimelerde kapalılık, anlaşılmazlık ve bir yanılısamaya sebebiyet vermeme şartına bağlamaktadır.¹¹⁰

Sonuç

Arapçada sözü oluşturan birimlerin birbiriyle yer değiştirmesi hem nesir hem de şiirde meydana gelen bir durumdur. Yer değişikliği kelimeyi oluşturan sesler arasında meydana gelebildiği gibi cümleyi oluşturan kelimeler arasında da meydana gelebilmektedir. Kelime içerisindeki seslerin değişimi, kelimenin yeni bir formunu elde etmek veya sesin telaffuzunu kolaylaştırmak gibi gerekçelerle yapılmaktadır. Cümle unsurları arasında yapılan yer değişikliğinde ise ifadeye anlamsal ve estetik birtakım özellikler kazandırmak ve bu vesileyle hem telaffuz hem de anlam açısından etkileyici bir ifade ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu nitelikteki bir ifadeyi meydana getirebilmek için lafızlardan biri diğerinin özelliğini üstlenecek biçimde birbirinin yerine kullanılabilir. Kelimeler arasında bu değişimler, alb terimiyle karşılanmakta ve bu tür yapılar *maklûb* adını almaktadır.

alb işlemine konu olan lafızlar yerine geçtikleri kelimelerin anlam özellikleriyle birlikte nitelikleriyle de donanmaktadır. Bu sebeple cümle unsurları arasındaki her yer değişimi, alb olarak nitelendirilmemektedir. Nitekim vurgu, dikkat çekme, daha belirgin hale getirme, genelleme gibi birtakım sebeplerle kelimeler arasında yapılan her *takdîm-te'hir* işlemi alb kapsamına girmemektedir. Zira kelimelerin öne alınması veya sonraya

¹⁰⁹ Muhammet Selim İpek, "Klasik Dönem Arap Şiirinde Belâgat Cinâs Örneği", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2019), 532.

¹¹⁰ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrred, *Me'ttefeka lafzuhû ve'htelege ma'nâhu mine'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Ahmed Muhammed Suleyman Ebu Ra'd (Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmî, 1988), 84.

birakılması biçiminde yapılan *takdîm-te'hir*de kelime kendi görev ve niteliğiyle cümlede yer değiştirmektedir. Kelimeler birbirlerinin yerine geçmekte fakat bu yer değişikliğinde *kalb* işleminde olduğu gibi kelimeler yerine geçtiği kelimenin niteliğine bürünmemektedir. Bu sebeple *kalbin* sınırları belirlenirken kelimelerin karşılıklı bir şekilde birbirlerinin görevlerini ifa etmeleri de göz önünde bulundurulmaktadır.

Sözdeki değişim ve dönüşümler, müktezâ-i hâl olarak isimlendirilen sözün bağlamı, muhatap, konuşan ve ortamın durumuna göre biçim almaktadır. Bir cümlenin kurallı dizilimden farklı ifade edilmesinin sebepleri, kelimelerin birbirlerinin görev ve anlamlarıyla donanması vasıtasıyla kelimeler arasında dönüşüm ve etkileşim sağlamak veya istihza ve mübalağa gibi birtakım edebi maksatları gerçekleştirme biçiminde olabilmektedir. Bu sebeple lafızların karşılıklı yer değiştirmesinde taşıdıkları anlamların değişimi de asıl amaç olmaktadır. Bununla birlikte bazı *kalb* olaylarının anlamdan ziyade ifadeye ses ahengi kazandırdığı ve işitsel bir güzellik katmak amacıyla lafızların yer değiştirdiği görülmektedir.

Kalb işlemindeki anlamsal ve sözel nitelikler dışında bu işlemle Arapçada cümlenin kuruluşunu noktasında bir genişlik ve rahatlık da sağlanmaktadır. Bu vesileyle anlamın farklı biçimlerle ifade edilebilme olanakları çeşitlenmektedir. Bununla birlikte *kalb* işleminde kelimelerin cümle içinde hangi görevi üstlendiğinin açıkça anlaşılmasına sebebiyet verecek biçimde bir karışıklığa yol açacak iltibas bulunmamalıdır. Nitekim söze sadece işitsel ve görsel bir estetik kazandırmak için cümlenin anlamsal ve edebî değerini düşürecek yer değişiklikleri hoş karşılanmamaktadır. Sonuç olarak nitelikli bir *kalb* işleminde anlam karmaşası olmamalı ve ifadede *kalb* bulunup bulunmadığı okuyucu veya dinleyici tarafından rahatlıkla anlaşılmalıdır. Zira iletişim aracı olan dilin bu işlevi, konuşan ve dinleyen tarafından rahatlıkla anlaşılabilen ve anlam karmaşasına meydan vermeyen ifadelere yer vermemeyi gerektirmektedir. Neticede *kalb* işlemi anlamı farklı yol ve usullerle ifade etmek için yapıldığı gibi anlamdan ziyade ifadeye işitsel ve görsel bir güzellik katmak için de yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle bazı *kalb* türlerinde anlam ön plana çıkmaktayken bazılarında daha çok işitsel bir estetik kaygının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu sebeple *mecâz*, *teşbih* ve *atıf* yoluyla meydana gelen *kalb* işleminde anlam yönü daha belirgin olduğu, *'aks* ve *cinâsın mablûb* türlerinde ise lafız yönü daha belirgin olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça/References

- Abdülhâdî, Yahya Ayed. "el-albu'l-i'lâli fi's-sarfi'l-'Arabî". *Mecelletu Kulliyeti Dâri'l-'Ulûm* 38/135 (2020), 130-145.
- Akbaş, Yaşar Fatih. *Arapça Belâgat*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2021.
- Akyüz, Yusuf. "Arap Dilinde Muktezây-ı Hâl ve Önvarsayım İlişkisi". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 59 (2023), 98-109. <https://doi.org/10.5152/ilted.2023.23313>.
- 'Alevî, Yahya b. Hamza. *et-Tirâzu'l-mutedammin li esrârî'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2002.
- 'Avnî, Hâmîd. *el-Minhâcu'l-vâdih li'l-belâga*. 4 cilt. Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye, ts.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî, Beyân, Bedî'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Cundî, Ali. *Fennu't-teşbih*. 2 Cilt. Mısır: Matba'atu Nahdati Mısır, 1952.
- Curcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Esrâru'l-Belâga*. thk. Mahmûd Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.
- Curcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta'rifât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî. Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004.
- Dusûkî, Muhammed 'Arafe. *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-kebîr*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2007.
- Ersöz, Serpil. "Türkçede Göçüşme: Tanım ve Tasnif". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 7/4 (2018), 2189-2203.
- Evsî, 'Abbâs 'Ali. "Esâlîbu'l-alb fi'l-'Arabiyye". *Mecelletu'l-lugati'l-'Arabiyye ve âdâbihâ* 13 (2012), 207-265.
- Güceyüz, İsa. "Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Beyân Anlayışı", *Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Dil ve Edebiyat Anlayışı*. ed. İsa Güceyüz. 117-150. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Halebî, Şehabeddin Mahmud. *Husnu't-tevessul ilâ sinâ'ati't-teressul*. thk. Ekrem Osman Yusuf. Irak: Dâru'r-Reşid, 1980.
- Hâşimî, Ahmed. *Cevâhiru'l-belâga*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1999.
- Iggab Zainab Kadim. "A Contrastive Study of Metathesis in English and Arabic". *Mecelletu Kulliyeti't-Terbiye* 7 (2010), 152-175.
- İbn Kuteybe. *Tevîlu muşkili'l-urân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dâru'l-Beyrut, 1973.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1990.
- İbn 'Usfûr el-işbîlî. *el-Mumtî' fi't-tasrîf*, thk. Fahrüddîn Kabâve. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'-Ma'rife, 1987.
- İbnu'l-Esîr, Ziyâeddin. *el-Meselu's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*. thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tîbâne. 4 cilt. Kahire: Dâru'n-Nahda, ts.
- İbnu'n-Nâzım, Bedreddin b. Mâlik. *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Husnî Abdulcelîl Yûsuf. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1989.
- İffet Efendi, Abdünnâfi'. *en-Nef'u'l-mu'avel*. haz. Mustafa Irmak. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023.
- İpek, Muhammet Selim. "Klasik Dönem Arap Şiirinde Belâgat Cinâs Örneği". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2019), 531-542.
- İsferâyîni, İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh İsamuddîn. *el-Eşvel Şerhu Telhîşi'l-Miftâhi'l-ulûm*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Kazvîni, el-Hatîb. *el-İdâh fi 'ulûmi'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Kızılkaya, Yakup. "Arif Mustafa el-Kutâhî'nin "Risâle fi Aksâmi'l-İsti'âre" Adlı Eserinin Değerlendirilmesi ve Tahkîki". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 631-649.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Matlûb, Ahmed. *Esâlîb belâgiyye*. Kuveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât, 1980.
- Merâgî, Mustafa. *Ulûmu'l-belâga el-beyân el-meânî el-bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Muberrred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdulhalik 'Udayme. Kahire: Vizâratu'l-Evkâf, 1994.
- Muberrred, Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezîd. *Me'ttefeka lafzuhû ve'htelefe ma'nâhu mine'l-Çur'âni'l-Mecîd*. thk. Ahmed Muhammed Suleyman Ebu Ra'd. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâm, 1988.

- Munkiz, sâme. *el-Bedi' fî nadi'-i'r*. thk. Ahmed Bedevî - Hâmîd Abdulmecîd. Kahire: y.y. 1960.
- Râzî, Ebu'l Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts..
- Râzî, Fahrüddîn. *Nihâyetu'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*. Kahire: Matba'atu'l-Âdâb, 1417.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Hârizmî. *Miftâhu'l-ulûm*. thk. Naîm Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-lmiyye, 1987.
- Subkî, Bahâuddîn. *'Arûsu'l-efrâh fî erhi Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 2003.
- Teftâzânî, Sadeddin Mesud bin Ömer bin Abdullah. *el-Mutavvel*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-lmiyye, 1971.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keâfu istilâhâti'l-funûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dehrûc. 2 Cilt. Beyrût: Mektebetu Lübnan. 1996.
- 'Udayme, Muhammed Abdulhalik. *el-Munî fî tasrîfi'l-ef'âl*. Kahire: Matbaatu'l-Medenî, ts.
- Uâkî, Abdullah Selahaddin. *Tercüme-i Hizânetu'l-Edeb*. haz. Mücahit Kaar - İlyas Karslı - Ahmet Akda. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Vatvât, Reiduddin. *Hadâiku's-sihr fî dekaiki'-i'r*. Kahire: el-Metbabi'u'l-Emîriyye, 2009.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdulalîm et-Tahâvî. 40 cilt. Kuveyt: Matba'atu Hukümeti'l-Kuveyt, 1987.
- Zehrânî, Sâlih b. Saîd. "Cemâliyyâtu'l-alab fi belâgati'l-'Arabîyye". *Mecelletu Câim'ati'l-mâm* 19 (1418), 369-420.
- Zerkeî, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahâdır. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraî - Cemal Hamdi ez-Zehebî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 1990.

YAZAR KATKI ORANI BEYANI
(AUTHOR CONTRIBUTION STATEMENT)

Makale Bilgisi (Article Information): Arap Belâgatinde Cümle Düzeyinde Kalb (Göçüşme)

Makaledeki Yazar Katkılarının Yüzde ile Gösterilmesi (<i>Showing Author Contributions in the Article as Percent</i>)		1. Sorumlu Yazar (Responsible Author)	2. Katkı Sunan Yazar (Contributor Author)	3. Katkı Sunan Yazar (Contributor Author)
Çalışmanın Tasarlanması	Conceiving the Study	%50	%50	
Veri Toplanması:	Data Collection	%50	%50	
Veri Analizi	Data Analysis	%50	%50	
Makalenin Yazımı	Writingup	%50	%50	
Makale Gönderimi ve Revizyonu	Submission and Revision	%50	%50	

Not(e): Belgenin imzalı asıl nüshası dergi süreç dosyalarında mevcuttur (*The signed original copy of the document is available in the journal process files archive*).